

"en lifsmakt för qvinnan"

Hur en begynnande diskurs om relationer mellan kvinnor tystnar under 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt

Lisbeth Stenberg

Kvinnor har själva sällan tagit upp relationer mellan kvinnor som en del i en offentlig diskurs. Men det går att gräva fram röster ur historien. Strax före sekelskiftet 1900 var innehållet i kategorierna 'kvinnlighet' och 'manlighet' under livlig omförhandling. I de tidskrifter kvinnorörelsen i Norden skapade kring 1885¹ kan man följa vad kvinnor ville diskutera under den tid då den nya kvinnligheten formades. Jag ska i den här artikeln lyfta fram kvinnoröster om relationer mellan kvinnor. Det är spår jag funnit och följt då jag gått igenom *Dagny*, *Kvinden og Samfundet*, *Framåt* och *Nylænde* för åren 1885-1895.

Kvinnornas försiktiga samtal om samlevnadsformer och relationer utanför en obligatorisk heterosexualitet tystnade snabbt. I den senare delen av min artikel ger jag några exempel på hur ogifta kvinnor angreps och avfördes. Det verkar vara fråga om en liknande marginalisering i Norden som den bl a Sheila Jeffreys och Margret Jackson har beskrivit i en brittisk kontext.²

Ett känsligt ämne inom kvinnooffentligheten

Inom den tidiga borgerliga kvinnorörelsen var Sophie Adlersparre under lång tid en dominerande ledargestalt.³ Som initiativtagare och redaktör först till *Tidskrift för hemmet* och sedan till *Dagny* uttalade hon sig med auktoritet i aktuella frågor. Relationer mellan kvinnor var ett känsligt ämne inom kvinnooffentligheten. Det framgår av ett tillfälle då Adlersparre bröt tystnaden och gav sin syn på erotik mellan kvinnor. Det skedde i en recension av Mathilda Roos' roman *Hårdt mot hårdt*, som utkom 1886.⁴ Roos var prosaförfattare och omnämns ofta bland 1880-talets kvinnliga förgrundsgestalter.⁵ I boken förekommer en scen då två unga kvinnor rodnar då den ena kysser den andra på kinden.

Cecilia såg att Gerda tröttades af samtalet och tog därför afsked. Hon kunde ej motstå frestelsen, att då hon gick kyssa den unga flickans kind; fast hon kände att både hon och Gerda rodnade häröfver.⁶

Detta var nog för att Adlersparre skulle reagera. I sin långa recension diskuterar Adlersparre det som hon ser som grundtanken i boken "konflikten mellan arbete och kärlek".⁷ Man kan säga att den konflikten är något av kärnpunkten i debatten mellan kvinnor om kvinnors skönlitteratur vid denna tid.⁸ Adlersparre redogör först för innehållet i romanen. Hon tar därefter upp den innebörd som ofta läggs i ordet erotik som hon anser används alltför utsuddat och får beteckna allt från rå sinnlighet till djup böjelse. Adlersparre upprör särskilt över att ordet erotik till och med kan användas om unga kvinnors känslor för varandra:

Ännu värre än så: man kallar "erotik" eller i "erotik skifande" den svärmiska, självuppoftande vänskap, som en 28-årig qvinna, sådan som Cecilia, kan hysa för en ung 18-årig flicka, och man låter också denna "erotik" ofrivilligt "strömma öfver" de båda vännerna, så att de icke kunna kyssa hvarandra utan att rodnar! Särskilt här synes oss ordet synnerligen olämpligt. Om det hade gällt en fröken Zelow, förstörd af kärleksgriller och morfin – å la bonheur! Men icke då det gäller Cecilia. Om ock angripen, synes hennes i grunden sunda natur icke så besmittad, att den ej skulle kunna hysa en enda rent naturlig känsla. Också uppkallar förhållandet till Gerda endast Cecilias bästa och ädlaste krafter, något som helt visst icke varit fallet, om i dess art legat något osundt. Att också vänskapen kan urarta och kräfter, lika som hela vårt känslolif, omsorgsfull helgd och tukt, det är visst, och kanske få vi framledes tillfälle att beröra detta ömtåliga ämne.

Hos Adlersparre syns ingen öppning för erotisk attraktion mellan kvinnor. En sådan känsla betecknar hon som osund. En "självuppoftande vänskap" däremot är en "rent naturlig känsla" som kan lyfta fram ädla krafter. För att undvika det osunda krävs att alla känslor hålls i "helgd och tukt". Då Adlersparre skriver att hon eventuellt senare skall ta upp "detta ömtåliga ämne" pekar det på frågans aktualitet.

Adlersparres recension ledde till ett öppet brev i *Dagny* från Toini Topelius i Helsingfors.⁹ Hon hade fäst sig vid den passus i Adlersparres artikel där hon skriver att hon eventuellt i en framtid skulle beröra ämnet vänskap mellan kvinnor. Topelius pekar på hur vänskap mellan män varit ett stort ämne i litteraturen ända sedan antiken men hur vänskap mellan kvinnor aldrig varit ett centralt tema i något verk. Efter några funderingar om orsaken till tystnaden kring kvinnors vänskap framför Topelius sin syn:

Vår öfvertygelse är, att qvinnovänskapen nu håller på att trampa ut barnaskorna för att med starkare rötter växa till en lifsmakt för qvinnan. Allt eftersom denna utvecklas till en mera helgjuten personlighet, skall också hennes förmåga af hel och varak-

tig vänskap blifva större. Och vänskapen skall för henne få allt rikare betydelse, ju mer en friare lifsåskådning kommit henne att finna lyckan äfven utom hittills privilegierade område. En ren och stark sympati är för henne, – icke ett surrogat för kärlek, som mången anser, – men ett väsendligt, oundgängligt villkor för livets lycka. De, som i sitt lif sett förverkligadt idealet af en sådan vänskap, skola med glädje helsa den dag, då literaturen erkänner hennes rätta vikt och betydelse.

Vänskap mellan kvinnor blir allt viktigare för kvinnan och Toini Topelius öppnar för att kvinnor kan "finna lyckan äfven utom hittills privilegierade området". Äktenskap är inte det enda alternativet, vänskap mellan kvinnor är inte ett surrogat för kärlek till en man utan en "lifsmakt för kvinnan". Topelius efterlyser särskilt litterära framställningar av nära relationer mellan kvinnor. Men sådana skulle låta vänta på sig.¹⁰

Trendväxling i litteraturen

I slutet av 1886 kom tydliga signaler om att de dominerande trenderna inom litteraturen var på väg att förändras. Under det tidiga 1880-talet stod parollen att problemen skulle sättas under debatt som motto för det så kallade moderna genombrottet i Norden. De frågor som dominerade rörde äktenskap och samlevnad. Med Henrik Ibsen fick den skandinaviska litteraturen ett brett internationellt genomslag. I Sverige gjorde kvinnorna betydande inbrytningar i den litterära offentligheten där Alfild Agrell, Anne Charlotte Leffler och Victoria Benediktsson hade stor framgång. Årtalet 1887 kan ses som ett ödesår för de kvinnor som med litterära verk ville sätta problem under debatt. Trendsättaren framför andra, den danske litteraturkritikerna George Brandes, övergav sina demokratiska ideal och intog en kulturpessimistisk hållning.¹¹ Könspolitiskt efterträddes en debatt om bl.a. dubbelmoral och ojämlikhet mellan män och kvinnor i äktenskapet av undersökningar av "driftslivet" som de unga bohemförfattarna provocativt utmålade som något som styrde deras unga hjärtars liv.

Vid denna tid fanns kvinnliga författare som intresserade sig för andra aspekter av 'den nya kvinnan' än ett uppslukande driftsliv. Det visar Anne Charlotte Lefflers produktion. Hon hade under 1880-talet en särställning inom den nordiska litteratur som var skriven av kvinnor. Hennes verk diskuterades livligt i kvinnotidskrifterna både i Sverige och i Danmark. Kring 1887 syns en stark ambivalens i förhållandet mellan trender på det litterära fältet och Lefflers åsikter i kvinnofrågor. Det kan illustreras av romanprojektet "Utomkring äktenskapet" som stannade vid en novell. Den texten är ett exempel på kvinnors intresse av att skildra sådant som de rådande normerna för samlevnad inte rymde. Idén till romanen rörde ursprungligen ogifta kvinnor, som inte ville gifta sig men ändå skaffa barn. Senare ville Leffler lägga betoningen på systerskap mellan unga kvinnor. Projektet kan, enligt Maj Sylvan, som skrivit en monografi

över Leffler, ses som en reaktion på Det unga Sveriges förakt mot intelligenta och självständiga kvinnor.¹² Liksom andra texter diskuterade Leffler "Utomkring äktenskapet" med sin nära väninna sedan skoltiden, Thecla Sköldberg, som svarade:

Hela ämnet kan bli utaf ett aldeles otroligt stort intresse men enl. min åsigt skulle du i så fall nödgas säga saker och framställa förhållanden hvilka du särskildt för Korn [Kornelia Pålman] skall ej *kan* göra. Enl. mig borde man näml. just för att kasta nytt och verkligen sant ljus öfver den ogifta qvinnan, framställa hvad hon lider, medvetet och omedvetet, af sitt ogifta stånd. Hur hon förfaller ibland till hysteri, sentimentalitet, ibland till onani och ibland till att bli "lesbisk". Att Korn var det sistnämnda – hur pass medvetet lemna jag aldeles därhän – det står aldeles utom allt tvifvel, särskildt när man till alla öfriga anledningar lägger att alla lungsjuka utan undantag, beherskas af en trånande sinlighet.¹³

Thecla Sköldberg är entusiastisk över att Leffler ska kasta ljus över den ogifta kvinnan men hon varnar för att hänsyn till den modell hon har för sin huvudkaraktär, Kornelia Pålman, måste hindra Leffler från att beskriva hennes 'lesbiskhet'. Även Lefflers stora genombrott på teatern, *Sanna kvinnor*, var inspirerad av Kornelia Pålman's karaktär och livshistoria.¹⁴ Leffler tecknade själv i *Framåt* ett utförligt och engagerat porträtt av skolkamraten Kornelia Pålman efter hennes död i lungsot i juli 1886.¹⁵ Pålman, som blev lärarinna vid Wallinska skolan där hon själv varit elev, gjorde ett starkt intryck både på sina skolkamrater, som Leffler och Sköldberg, och på sina elever. Leffler beskriver henne i idealiserande ordalag som pojkkaktig, äregirig, skälmaktigt och lekfull med en stark rättskänsla. Hon var "en kvasi-pojke", "en förklädd gosse". Elevernas dyrkan av henne samt hennes vägran att ge avkall på sina ideal och att vara smidig, ledde, enligt Leffler, till att hon fick avsked som lärarinna.

I det publicerade fragmentet av romanen *Utomkring äktenskapet* förs läsaren in i en miljö där en grupp unga kvinnor utbildar sig till gymnaster. I gruppen utmålades en stark sammanhållning mellan kvinnorna. Utbildningen inbjuder till en utveckling av såväl kvinnornas kroppslighet som av deras självkänsla. Att Leffler valde att skriva om kvinnor inom gymnastiken kan ses som en vision om kvinnokroppens befrielse ur snörleven, kvinnornas fysiska fängelse.¹⁶

Centralgestalt i gymnastikgruppen är en pojkflicka, Willi, som liksom flera av de andra kallas vid pojknamn inom gruppen. Mot dem kontrasteras en hemmaflicka, som längtar efter ett livsinnehåll. I en scen, som utspelar sig en kväll hemma hos Willi, diskuteras äktenskap och barn.

"Ni vill då aldrig gifta er?" frågade Malin.

"Gifva oss! nej tack!" sade fröken Stål med sin vänliga, godmodiga röst. "Inte går vi väl här och arbetar och blir sjelfständiga för att sedan sätta oss under en mans förmyndarskap."

"Det är så dumt att säga så," invände Bet och hennes bruna ögon blefvo smältande. "Man skall aldrig säga aldrig, för det vet man väl hur det går i alla fall, att om man blir förälskad..."

"Ja, Bet är lite svag," skrattade Willi. "Henne kan man inte vara säker på."

"Jag bryr mig inte så mycket om männen," invände Bet, rodnade. "Men jag tycker om barn."

"Det gör jag med," sade Willi. "Och om jag visste något sätt att få barn utan att behöva gifta mig, skulle jag gerna vilja det."

"Männen är så olika oss," sade fröken Erikson, en högväxt, ståtlig flicka med blek hy och rödaktigt hår samt något på en gång vemodigt och exalteradt i blicken. "Jag tror inte, att det finns en af dem, som har den ädelhet i uppfattning och tänkesätt, som en finkänslig kvinna fordrar af den, hon skall lefva sitt lif samman med. Då är vänskap mellan kvinnor tusen gånger lyckligare och mer att tro på."¹⁷

Flickorna ifrågasätter äktenskap, känner ingen större längtan efter män, men önskar sig barn. En anser att vänskap mellan kvinnor är bättre att bygga sitt liv på. I ämnesvalet här och i teckningen av Kornelia Pålman's karaktär ser vi ett intresse för kvinnor som avvek från en traditionell kvinnlighet på flera områden, både i fråga om kroppslig frihet, självständighet, mod och i ett avståndstagande från äktenskapet. En fråga som verkar ha varit angelägen att få svar på var: Vad kunde en kvinna vara på egen hand? Om hon hade ett yrke och var självförsörjande, kunde hon då till och med avvika från normen: den obligatoriska heterosexualiteten?

Leffler tog några år senare upp ämnet om hur kvinnor både intellektuellt och känslomässigt kunde ge varandra stöd, men det skedde då i en mer dubbeltydig form. *Den kärleken!*, en komedi i två akter, spelades på Dagmartheatret i Köpenhamn kring årsskiftet 1890-1891. Elisabeth Grundtvig, en av de yngre, framträdande danska feministerna, anmälde först pjäsen separat och sedan i en översiktsartikel i *Kvinden og Samfundet*.¹⁸ Grundtvig anser att stycket kan tolkas på olika sätt. Hon vänder sig mot den uppfattning andra recensenter framfört. De hade tolkat innehållet i pjäsen som ett påhopp på sedlighetspredikanter och ett försvar för en äkta kärleksmakt. — En kärlek som skulle få bukt med "usunde gammelmormfrugtige Emancipationsgriller". Grundtvig vill i stället läsa pjäsen i relation till hur Leffler tidigare beskrivit kärleken. Hon pekar på att Leffler i *Sanna kvinnor* tagit avstånd från en undergiven kärlek hos kvinnor, en kärlek som hon liknat vid hundars kärlek, en kärlek som blir större ju mer man slår. Vad Leffler fört fram är, menar Grundtvig, en kärlek som leder till självutveckling och Leffler har varit klar över att varken man eller kvinna lever enbart för eller av kärlek. Grundtvig är inte rädd för satir men anser att den i pjäsen både träffar rätt och går till överdrift.

Dets Satire sigter ganske vist paa adskilligt, som efter vor Mening ikke fortjener Satire, men skildrer ogsaa fint og dygtigt adskillig Latterlighed hos

Kvindesagskvinderne, har blandt andet en ypperlig Skildring af et moderne Kvindeforhold, — en Art Forhold, det er typiske for Tiden og venter paa og trænger til Skildring i Literaturen, baade til Satirens hvasse Svøbe og Forstaaelsens hjælpende Haand.

Det Grundtvig reagerar på är hur den nära stödjande relation mellan två kvinnor gestaltas i stycket. I en bisats gör Grundtvig en efterlysning av fler litterära skildringar av den typ av förhållanden mellan kvinnor som är vanliga i tiden. Här finns åter ett av de fåtaliga offentliga omnämnanden av relationer mellan kvinnor.

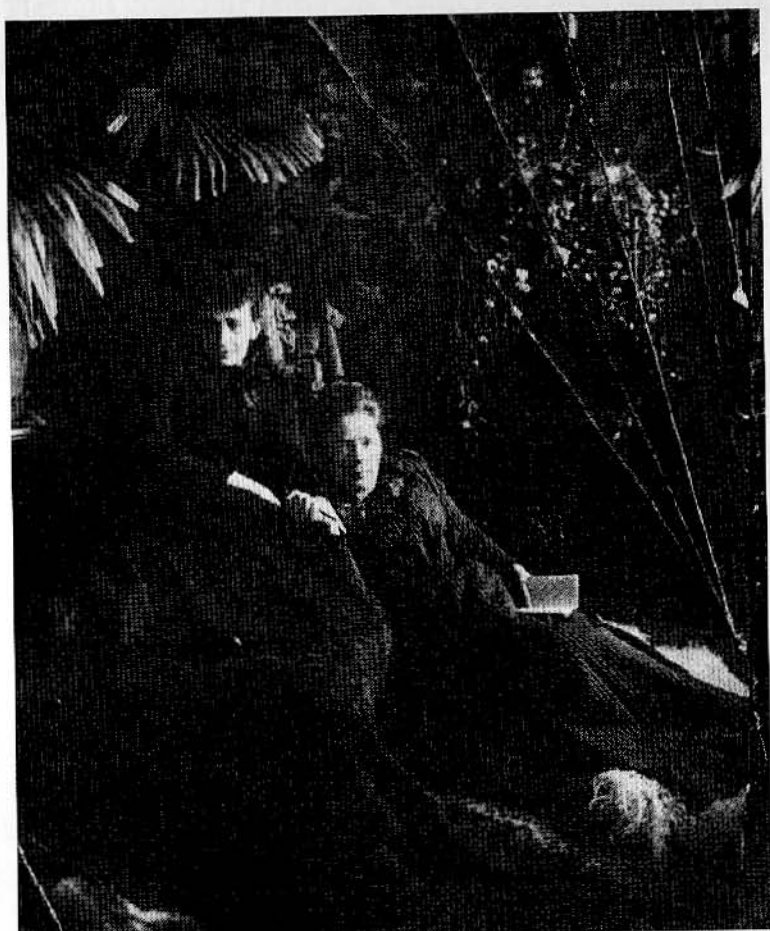
När Leffler etablerade sin position gjorde hon det som författare av samhällskritiska texter. Hon var i takt med tidens dominerande litterära strömning då hon satte äktenskapet under debatt. Hon var i denna tendens även i takt med tidiga feministerna som Adlersparre.

När nya franska vindar började blåsa och förde med sig temata som rörde driftslivet blev det svårare att kombinera en ställning både på det litterära och det kvinnopolitiska fältet. Leffler tog avstånd från de kvinnofientliga drag som dök upp 1886-1887. Vid denna tid arbetade hon med projektet "Utomkring äktenskapet" och i flera brev gav hon uttryck för åsikten att de manliga författarnas angrepp på kvinnolitteraturen berodde på ren yrkesavund.¹⁹ I detta havererade projekt tycks hon ha velat gå i dialog med de manliga författarna genom att motsätta sig den kvinnobild de skapat och den riktning debatten tagit då den koncentrerats på manliga drifter. I stället ville hon undersöka vad gemenskap och nära relationer mellan kvinnor skulle kunna betyda för de nya kvinnorna.

Men Leffler kom att välja en annan väg. Hennes sista stora roman *Kvinnlighet och erotik II* utkom 1890. Med denna roman hoppades hon kunna förnya sig och stärka sin litterära position. Det Leffler valde var en beskrivning av passion och sexuell förening utanför äktenskapet. Men denna förening sker inom ramen för ädla känslor och en andlig gemenskap. Den erotiska högspeänningen åtföljs av högstämde utjutelser från kvinnans sida. Till sist är hon beredd att offra allt, till och med sitt liv, för att vinna mannens kärlek. Pressad mellan olika idévärldar valde Leffler en lösning som låg i linje med de tankar Ellen Key kom att utveckla till sitt särartsevangelium. Key tolkar själv i retrospektiv romanens budskap och reception på följande sätt:

Diktarinna ville där skildra huru det stolta och sträfva i en utvecklad nutidskvinna's personlighet kan besegras af kärleken, lifvets stora, allmänmänskliga lag, och huru hennes fulla hängifvenhet kan omdana en mans ytliga förälskelse till äkta kärlek: således en lofsång till Eros' makt, en lidelsefull lofsång, hvilken dock hade för mycket yra för att bli fullt förstådd.²⁰

I *Framåt* pågick en debatt från hösten 1886 och under 1887 om behovet av att fortsätta att föra fram problem i skönlitteraturen. Debatten började då en ung studentska och författarinna, under pseudonymen Stella Kleve, gick till attack mot 1880-talets framgångsrika kvinnliga författare.²¹ Hon skrev att när ett problem blivit så dryftat som äktenskapsfrågan så hade det "spelat ut sin roll i litteraturen, och den författare, som i det oändliga blir vid att behandla det, blott för att ge uttryck åt sin egen indignation - den riskerar att istället för intresse för saken väcka ledsnad, ja ovilja." Ola Hansson kom med kritik i samma riktning. Hans inlägg bemöttes av signaturen A. C.²² Hon ansåg att den objektiva vetenskaplighet, som de unga i Zolas efterföljd hävdade, inte existerade. Den användes som legitimering vid bedömningar.

Sophie Elkan och Selma Lagerlöf.

För flertalet kvinnor, som inträda i litteraturen, är det oerhörda målsmannaväldet och den oerhörda sedliga råhet de funnit hos männen det som djupast gripit dem. Så länge de blott bekämpade målsmannaväldet, hälsades de med sympati af framstegspartiet, därför, att frihet och jämlikhet är något som, i alt fall i teorin, tilltalar. Men så snart kvinnorna kommo med sina sedlighetsanspråk, då blef det annat af: då gälde det icke längre att medgifva en annan utsträckt frihet utan att inskränka sin egen, och det är någonting bra mycket svårare. Håri ligger egentliga orsaken till den kamp mot kvinnorna, som på de senare åren upplammat. Man bekämpar dem i romaner - Garborg i Norge, Pontoppidan i Danmark, Strindberg i Sverige - och nästan ännu ifrigare, fast ofta utan att själf veta innersta orsaken, i kritiken. Strindberg är som alltid den uppriktigaste och konsekventaste, och den ende som fullt öppet öfvergifvit äfven kvinnans andra anspråk, jämlikhet. Det är kvinnans sedliga uppfattning, som stött männen för hufvudet, och den tendensen är det framför allt man icke kan med; där den framträder, där talar man mest om indignationslitteratur.

Så länge kvinnorna i litteraturen kämpade för vidgade rättigheter av juridisk art hälsades de med sympati av radikala författare och kritiker. Men då kvinnor började framföra krav på ökad sedlighet bekämpades deras synpunkter och man började tala om 'indignationslitteratur'. A.C. drar den slutsatsen att det är lätt att vara radikal då det handlar om att ge andra utsträckt frihet, så länge denna frihet inte inskränker de egna manliga privilegierna.

Hon uppmanar de män som nu vänder sig mot 'indignationslitteraturen' att inte dölja att det handlar om en strid mellan två principer:

[...] Det är två olika åskådningar som mötas, frågan är huruvida det, som man med ett något olämpligt namn kallar sedlig renhet, är ett berättigadt eller icke berättigadt kraf, om det är i verklig mening sedligt eller icke. Förhållandena hafva fört med sig, att den förra meningen mest omfattas af kvinnor, den senare mest af män. Låt då striden stå mellan dessa båda principer och fördöm icke som indignationslitteratur, då kvinnorna i dikten försvara sin uppfattning, därför att du själf har en annan.

I sin avslutning säger hon rent ut att det bakom konstpolitiken döljs en könspolitik där unga och äldre män i grunden står för likartade synsätt, vilka styr deras bedömningar.

Manliga attacker mot kvinnors kamp för sedlighet

Kvinnornas försök att öppna en dialog kring bl a alternativa samlevnadsrelationer kan omöjligt ses isolerat från vad som sker inom den dominerande diskursen. Under några år i mitten av 1880-talet tändes sinnen hos de intellektuella i Norden av den så kallade sedlighetsfejden. Elias Bredsdorff har i boken *Den store nordiske krig om seksualmoralen*, gjort den mest grundläggande genomgången av den debatten.²³ Under 1887 kulminerade den i vad Bredsdorff kallar 'ett sexmånaderskrig'. Kvinnornas inlägg har inte stått i fokus då berättelsen om sedlighetsdebatten blivit historia. I den dominerande historieskrivningen

har den berättelsen handlat om de djärva män som kämpade för fri tro, fri debatt och fri kärlek mot de män som försvarade traditionellt borgerliga värderingar. Hjaltegestalten framför andra har varit George Brandes.²⁴ Signaturen A.C. kopplade, som framgår av citatet ovan, direkt trendväxlingen i litteraturen till olika syn på sexualmoralen. Den kopplingen har sällan gjorts i historieskrivningen men i samtiden framgår det tydligt av många av de inlägg som kvinnor gjorde att de delade signaturens A.C.:s bedömning. I sedlighetsdebatten stod skönlitteraturen i centrum och det kan ha bidragit till att en könspolitisk kursändring kunde beskrivas inom en estetisk ram och tendensen så kunde bli mindre iögonenfallande. Ett av de första verk som väckte debatt och kan ses som en upptakt till striden var August Strindbergs *Giftas I* från 1884. I förordet går Strindberg direkt till angrepp mot sina kvinnliga författarkollegor och det de kan ha att säga i samlevnadsfrågor:

En ofruktosam eller barnlös kvinna är mycket att beklaga, men hon blir icke dess mindre en avvikelse från naturen, därför kan hon icke se förhållandet rätt mellan man och kvinna och hennes ord borde icke betyda något. Det är därför man icke borde tillmätta Sveriges fyra nu skrivande författarinnors ord i den frågan någon större betydelse, ty de leva alla fyra i barnlösa äktenskap. [...] En barnlös kvinna är icke en kvinna. Icke heller en man. Därför är det moderna kvinnoidealet en otäck Hermafrodit med en inte liten anslutning till Grecismen.²⁵

Eftersom ingen av de främsta författarinnorna har barn bör man inte lyssna till dem. Argumentationen innebär att Strindberg själv definierar naturen på så sätt att han begränsar kvinnan till hennes reproduktiva förmåga. Det blir en grund för att diskvalificera de kvinnor som stod för andra värderingar — en professionsstrid blir en könsstrid. Istället för att vara en fråga om saken och argumentens tyngd ska, enligt Strindbergs modell här, inläggets kvalitet avgöras av statusen hos den som talar. Den essentialism som här kommer fram är värd att notera. Den kommer att visa sig vara en framgångsrik modell för argumentation.

Debatten kring *Giftas I* rörde i samtiden särskilt Strindbergs tydliga, provocerande omkonstruering av manligheten. I "Dygdens lön" gestaltade han den manlighet han ideologiskt tog avstånd från. I novellen följer en ung man sedlighetens ideal och avstår från könsumgänge före äktenskapet. Han lönas för sin dygd genom att han dör av sin avhållsamhet. I den samtida receptionen såg man lätt att Strindberg här framförde tankar i George Drysdales anda. Drysdale stod bakom en bok som utgavs under pseudonym och omtalas som "den engelske läkarens bok". Boken var en inspirationskälla för män på jakt efter en ny manlighet. Där propageras för regelbundna heterosexuella samlag. Avhållsamhet ansågs kunna leda till sjukdom och död.²⁶

Kring 1886 åstadkom några romaner av yngre manliga författare stort uppseende. Gustaf af Geijerstams *Erik Grane* kom ut 1885. I december 1885 beslagtogs Hans Jægers *Fra Christiania-Bohemen*. Arne Garborgs *Mannfolk* och Christian Krohgs *Albertine* utkom bägge i december 1886. I dessa och liknande verk var det beskrivningar av mannens drifter i Drysdales anda som särskilt väckte anstöt.

Strindberg skrev på våren 1887 två artiklar i ämnet i *Politiken*, den danska dagstidningen där George Brandes var en ledande skribent. Här riktar han mer generellt in sig på ogifta kvinnor och avvisar dem kategoriskt:

Den ugifte Kvinde har sit store Arbejdemarked, som det passer hendes underordnede Behov, og hvis jag vilde bruge Europas eneste nulevende Tænkners Sværd, vilde jeg dræbe Spørgsmaalet med Spencers usentimentale: "Du er overflødig", eller med Hartmanns hjerteløse: "Det er de ufuldkomne Individets Bestemmelse at holde sig i Baggrunden eller gaa under."

[...]

Den Kvinde, som siger, at hon ikke vil gifte sig, ikke faa Børn, hører till de Overflødige og de Ufuldstændige, og skal med samme Ret holdes tilbage, som han skal trænges frem.

Strindberg skiljer noga på gifta och ogifta kvinnor och försöker på så sätt splittra kvinnorna och dela in dem i två skilda kategorier. De som väljer att leva ogifta anser han, med hänvisning till uttalanden av Spencer och Hartmann, vara överflödiga och ofullständiga. Grunden för Strindbergs resonemang är att kvinnan är en könsvarsel vars enda berättigande ligger i moderskapet.

Strindberg vänder sig också mot synpunkten att ogifta, självförsörjande kvinnor skulle få rösträtt eftersom de betalar skatt. Ett argument mot en sådan rösträtt är att kvinnorna inte gör krigstjänst ett annat lyder:

Mon Mødrene vil tillade, at Abnormiteter stifter Love for de Normale, at de som lader haant om Børnefødsel og de som hader Børn, skulde stifte Love om Opdragelse af deres Børn.

Då Strindberg undrar om mödrar, antagligen avser han gifta sådana, skulle tillåta att ogifta kvinnor fick rösträtt betecknar han de ogifta, barnlösa som abnorma barnahatare.

Även i artikel nummer två, som kom redan nästa dag den 28 februari 1887, argumenterar Strindberg för mäns och kvinnors skilda arbetsområden. Han har insett att "Kampen om Retten simpelthen er Kampen om Magten". Och han avslutar artikeln med en försäkan om att han ska fortsätta att "rusta" — underförstått mot alla rättigheter kvinnorna krävde.

Att Strindberg inte var ensam som aktiv motståndare mot att kvinnor kunde bli självförsörjande och självständiga, framgår till exempel av tidskriften *Der*

Frauenfeind som började utges i Wien 1886. Här ville man motarbeta den överdrivna kvinnodyrkan som ansågs ha kommit på modet. Strindberg medarbetade i denna tidskrift.²⁷ Kampen mot kvinnors lika rättigheter, som många aktiva män inom kulturlivet förde, var en kamp där en europeisk broder stod vid sidan av en annan.

Kvinnorna går in i sedlighetsdebatten

I *Framåt* publicerades på senhösten 1886 novellen "Pyrrhussegrar" av Stella Kleve. Det var samma skribent som ett par nummer tidigare gått till angrepp mot kvinnliga författare av "indignationslitteratur".²⁸ Novellen väckte en enorm debatt.

I novellen har huvudpersonen, Märta Ulfklo, kommit till Montreux för att dö. Hon är ensam och ser tillbaka på sitt korta liv. – Ett liv med kamp och "farliga segrar" över erotiska fantasier. Hennes läkare har kallat dem pyrrhussegrar och menat att hon förvärrat sitt tillstånd genom att undertrycka sina sinnliga begär. I novellen ges tillbakablickar där Märta Ulfklo minns sina känslor då hon sett "en solbränd nacke", "en rorkarls nakna arm" och så vidare.

Den tendens som flera vände sig mot i Kleves novell kan beskrivas som en kvinnovariant av motivet i Strindbergs novell "Dygdens lön" i *Giftas I*.²⁹ I Drysdales anda ses här ett undertryckande av könsdriften som något som leder till sjukdom och död. I *Dagny* avvisade Sophie Adlersparre i skarpa ordalag denna tendens då den dök upp i en kvinnas verk.

Elisabeth Grundtvig, då redaktör för *Kvinden og samfundet*, tog även hon upp novellen i en artikel i sin tidskrift. Hon var inte lika avvisande som Adlersparre utan ansåg att de frågor som aktualiserats av novellen "Pyrrhussegrar" borde utsättas för en saklig argumentation. Det gjorde hon också i föredraget "Om Nutidens sædliche Lighedskrav", som första gången hölls i Dansk Kvindesamfund den 16 mars 1887, och som därefter trycktes i *Kvinden og samfundet*.³⁰ Grundtvigs föredrag tar upp den frågeställning som hennes artikel om Stella Kleve utmynnade i. Hur skall kravet på lika rätt för man och kvinna i sedligt avseende tolkas? Hennes framställning är mycket intressant då den är ett så tydligt, klart formulerat uttryck för åsikter som kommit bort i den senare historieskrivningen. Grundtvig granskar två påståenden som hon menar är grunden i debatten. Det första är: "Det är nödvändigt för mannen med hans okufliga sinliga drift att kvinnorna – kulturkvinnorna – blifva mindre kyska."³¹ Grundtvig är noga med att poängtera att hon endast talar om och för "kulturkvinnorna". Med beteckningen avsågs bildade, kultiverade kvinnor. När männen nu diskuterat dessa kvinnor hade de, enligt Grundtvig, ansett att "Det är nödvändigt för kvinnornas helsa och intelligens, att de afstå från sin kyskhet, hvilken endast är onatur och tvång."³² De ogifta hade fått höra att de skadade kropp och själ

genom att leva kyskt. Grundtvig frågar då: "männe det allmänna helsotillståndet bland kvinnorna skulle blifva bättre, om alla de, hvilka nu leva kyskt, stiftade lösa förbindelser?"³³ Hon beskriver sedan vad hon menar att de ogifta önskar.

Gifves det verkligen så stor "tärande saknad" och så mycken "undertryckt längtan" hos de ogifta kvinnorna? Jag kan icke svara annat än: ja, det tror jag. Men jag tror tillika, att sådant i regeln är af helt annan art än desse män tro. Det finnes säkerligen hos de flesta kvinnor ett starkt behof att älska och blifva älskade. Men detta behof och denna längtan och saknad är, så vidt jag tror, mera andlig än lekamelig. Jag påstår alldeles icke, att det ej också kan finnas ett kroppsligt behof, men detta är hos de flesta rent underordnat, och hos många fullkomligt omedvetet. Hvad som deremot för de flesta är fullkomligt medvetet, det är, att de gerna vilja ega en människa som helt förstår dem och som gör det lättare för dem att lefva.³⁴

Hos de ogifta kvinnorna finns, anser Grundtvig, en stark längtan efter att älska och bli älskade, men i den kärleken är kroppsliga behov underordnade andliga. En iakttagelse som här är viktig att göra är att Grundtvig inte enbart talar om ett förhållande mellan man och kvinna. Hon talar om ett behov att äga "en människa" som helt förstår. Hon menar också att det finns annat än kärlek som ger livet innehåll:

Ju mera kvinnorna uppfostras att arbeta för det dagliga brödet och själf skapa sig ett hem, ju mera de komma att taga del i det stora samhällslifvet, desto sällsyntare och svagare skola säkerligen denna saknad och längtan blifva [...] I skolen icke missförstå mig: jag underkänner ej kärlekens betydelse. Jag tror, att ett lifslångt kärleksförhållande, ett äktenskap, är det lyckligaste och det sundaste, både i andligt och kroppsligt afseende så väl för kvinnor som för män. Men jag tror, att det gifves äfven andra lefnadsformer som äro lyckliga och sunda, förutom denna ena.³⁵

Arbete och samhällsengagemang kommer att ge kvinnor ett meningsfullt livsinnehåll. Grundtvig instämmer i äktenskapet som överordnat ideal, något annat hade varit otänkbart för en borgerlig kvinna som inte ville ställa sig helt utanför sin samhällskrets. Men det anmärkningsvärda är att hon även öppnar för "andra lefnadsformer".

Grundtvig tar sedan upp den typ av kvinna, som Stella Kleve beskrivit i "Pyrrhussegrar", och menar att denna kvinna ännu är ett undantag. Frågan är om en kvinna, hos vilken sinnligheten är det dominerande, är lyckligare än en kvinna vars liv har ett annat innehåll. Hon fortsätter sin argumentation genom att undersöka vittnesbörd från män som styrts av sin sinnlighet. Deras framställningar pekar inte på lycka. Grundtvig antar att en kvinna som tillhör "ibland den ena, ibland den andra mannen" och bara fungerar som ett redskap för dem skulle känna självförakt. I fria förhållanden skulle barnen komma i kläm och kvinnorna skulle antingen få uppfostra dem själva eller överlämna

dem till staten.³⁶ Svaret på den första fråga Grundtvig ställer i sitt föredrag: "Om lyckan skulle ökas av att kvinnorna blev som männen" besvaras alltså med nej.

Hon presenterar så det andra påstående hon undersöker:

... könsdriften är hvarken hos mannen eller kvinnan obetinglig. Den kan och bör, som varje annan drift, stå under förnufts och viljans herradöme. Hittills har samhällsmedvetandet fordrat detta af kvinnan, men icke af mannen; en förändring häruti måste ske: mannen måste bli som kvinnan.³⁷

Den andra jämlikhetsfordran innebär att krav på "förnufts och viljans herradöme" skall utvidgas till att ställas också på männen när det gäller driftslivet. Grundtvig kopplar kulturkvinnan till förnuft och kontroll och hävdar att kvinnan hittills nått längst i att tillämpa detta i driftslivet.

Hon skisserar sin syn på människans utveckling och ser kvinnan som mer utvecklad än mannen i allt som rör "könsförhållandet":

Genom en långvarig utveckling hafva vi nått vårt nuvarande stadium, der driften alldeles icke är tillintetgjord, men der den blifvit ett moment i den mycket sammansatta känsla vi kalla kärlek. Nu existerar verkligen det faktum att många bland oss, i synnerhet männen, i allt som rör könsförhållandet, ännu stå nära de vildes ståndpunkt, men är detta ett skäl för oss andra att också blifva vildar? Önska vi i andra afseenden återvända till naturtillståndet? Betrakta vi för öfrigt drifternas herredöme öfver känsla och förnuft som något önskligt?³⁸

Grundtvig målar slutligen upp en bild av det samhälle som hon anser bäst svarar mot lycka:

— då vi tänka oss ett samhälle, der den sinliga driften existerade endast i förbindelse med kärleken, der man och kvinna lefvde i rena, lyckliga äktenskap och hjälpte hvarandra i lifvets arbete, ett samhälle, der förförelse, våldtäkt, prostitution och allt det elände som följer med dem knappt kändes annat än till namnet, der inga stackars hemlösa barn funnes, — tänka vi oss detta, då säga visserligen de flesta af oss: detta är lycka.³⁹

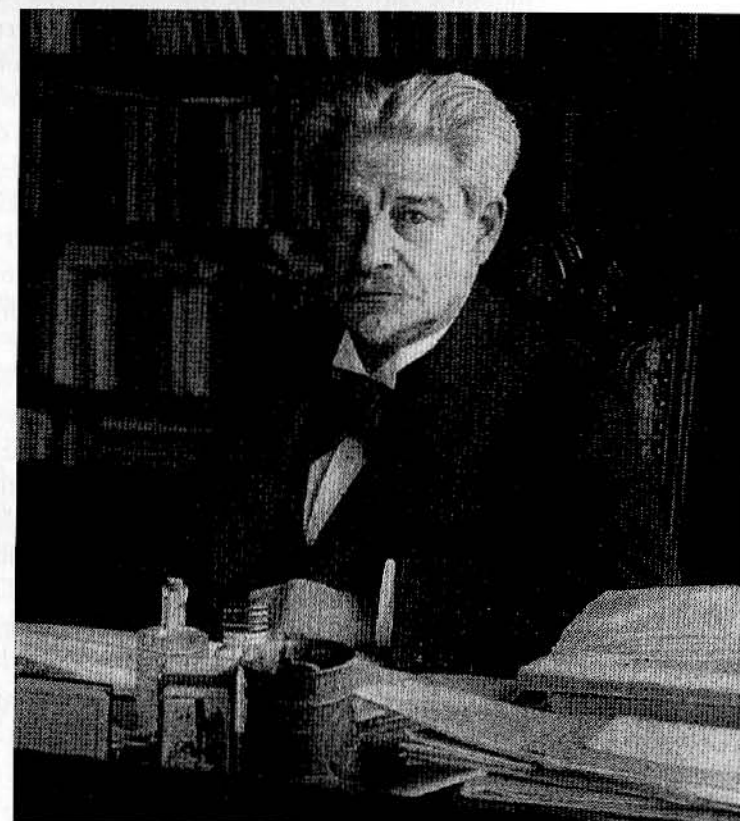
I Grundtvigs idealsamhälle är äktenskapen jämlika, där existerar inte våldtäkt och prostitution och där finns inga hemlösa barn. Hon avslutar sitt föredrag med att uppmana andra kvinnor i Dansk Kvindesamfund att säga sin mening.

Brandes reagerade med stor styrka på den diskussion som fördes inom Dansk Kvindesamfund, men först ett par månader efter det att Grundtvigs föredrag stått att läsa i *Kvinden og Samfundet*. Den 6-8 juli publicerades tre artiklar i *Politiken*. Brandes anser kvinnornas hävdande av alternativ till heterosexualiteten som orealistiska och han vill/kan inte ens förstå deras ställningstaganden

och han avför tankarna som 'dunkla'. Brandes argumenterar självsäkert. För honom finns det inte något alternativ till heterosexualiteten. "Askelsen er en Ulykke, et Offer, som (ikke altid men) mange Gange bringes en værdiløs Fordom". Behovet och välsignelsen av heterosexuella samlag är den grund han utgår från och det som Grundtvig mycket försiktigt ifrågasatt. Detta kan eller vill han inte se och diskutera på allvar.

Brandes går emot den beskrivning av hans påståenden om de ogifta kvinnornas ställning som Grundtvig gjort i sitt föredrag

Hon siger: "Saa skulde de højere Stænders ugifte Kvinder tillige være *fordummede*!" og hævder naturligtvis, at de er fuldt saa kloge som de gifte. Men hvem har sagt det anførte, hvem har kunnet mene det i denne Almindighed! Saa meget er vel klart, at de gifte Kvinder i Regelen har et Erfaringsomraade af i høj Grad menneskelig og væsentelig Art forud for de ugifte, og at Mangelen deraf for de sidstes Vedkommende kan have vidtrækkende Konsekvenser. Men paa det saa sjusket citerede sted star jo intet andet end at man icke maa tro, Driftlivet lader sig *Udrydde* uten at *Mennesket* (altsaa mand saavelsom Kvinde) bliver defekt eller fordummet — en Sandhed, man skulde tro lige saa uimodsigelig som den er elementær.

George Brandes.

I Grundtvigs föredrag heter det, som citerats ovan: "Genom en långvarig utveckling hafva vi nått vårt nuvarande stadium, der driften alldeles icke är tillintetgjord, men der den blifvit ett moment i den mycket sammansatta känsla vi kalla kärlek." Grundtvig vänder sig mot ett synsätt där bara den heterosexuella driften framhävs. Då hon försöker synliggöra hur en sådan argumentation leder till att ogifta kvinnor avförs, reagerar Brandes genom att vränga ord. Hur man ska tolka Brandes tidigare uttalande och det han nu gör i sin artikel är avhängigt av hur man definierar "driftslivet". Då det är på denna punkt som skiljelinjen går mellan företrädarna för 'fri sexualitet' och de som hävdar att driftslivet går att kontrollera kollapsar kommunikationen. De förra grundade sin argumentation i en naturvetenskaplig/medicinsk diskurs⁴⁰ och de senare i ett jämlikhetstänkande med rötter i upplysningen.⁴¹ Då vi i debatten redan sett Strindbergs syn på ogifta kvinnor, som överflödiga och ofullkomnade, förstår vi att detta är en viktig punkt. Det är just denna linje, att avföra de ogifta som sjuka, fördummade och överflödiga som används mot de aktiva kvinnorna.

Elisabeth Grundtvig var 31 år gammal då hon genom sina inlägg hamnade i fokus av debatten. Hon levde själv i en livslång relation med Ida Falbe-Hansson, i Sverige känd som översättare av Selma Lagerlöf till danska. Det var kännbart för en kvinna att bli uthängd i offentligheten på det sätt som Brandes gjorde med Grundtvig. Efter ett försök att försvara sig tystnade hon för en tid. Bjørnstjerne Bjørnsson försvarade henne i spalterna. Och på så sätt var ordningen i offentligheten återställd. — Män kämpade med varandra med alla medel om vad som skulle bli det nya innehållet i manlighet och kvinnlighet. När männen tar över argumentationen flyttas fokus i diskussionen. När kvinnorna avförts från debatten blev det allt tydligare att den handlade om att representera en modernare, mer tidsenlig manlighet. Processen, och de värden som var inblandade, kan iaktas i spelet mellan männen.

Brandes försökte framhäva sin manlighet som ett särtecken i förhållande till Bjørnson. Han gjorde det på två sätt, dels genom att beskriva Bjørnsons sätt att föra debatten som feminint och dels genom att framhäva innehållet i sitt eget budskap om fri kärlek som uttryck för en manlig, aggressiv sexualdrift. Brandes försök att etablera och legitimera sig och sitt manlighetsideal innebar även att han framhävde en 'naturlig' heterosexuell manlighet, mot en dekadent manlighet som innehöll feminina drag och kunde kopplas till homosexualitet. Författare kända för sin homosexualitet eller för ett avvikande, omanligt beteende ansåg inte Brandes mycket värda och han undvek att kommentera dem.⁴² Herman Bang var, med sin utmanande feminina framtoning, en tacksam måltavla för Brandes. Brandes beskrev bland annat Bang på detta sätt "Hans Forstand er en middelgod Fruentimmersforstand. Der er ingen mandlig Gang i hans Tanker".⁴³ Joakim Reinhard, författare och homosexuell, visste uppenbart var han

hade Brandes och angrep honom öppet i pressen för att vara agitator och inte vetenskapsman. Han beskrev Brandes texter som "tendentieust arrangerede, polemiskt tilspedsede, agitatorisk farvede Stridsskrifter, i hvilke man forgæves vil søge paalidelige faktiske Oplysninger".⁴⁴

När Brandes angriper Bjørnson för att inte representera en riktig manlighet kontrar Bjørnson med att marginalisera Brandes som jude. När den moderna manligheten konstruerades skedde det genom att bilden av manlighet som självkontroll, förutom mot kvinnligheten, definierades mot en annan manlighet som fick motsatta drag. De grupper som stod utanför och marginaliserades i det tidiga moderna samhället karaktäriserades som oroliga, utan rötter och här fick judar och zigenare ofta stå modell.⁴⁵ Genom att hänvisa till Brandes judiska börd och koppla den till hans argumentation för mer lössläppta drifter, ett kännetecken för de män som ansågs lägre stående, naglar Bjørnson fast Brandes som avvikare. Ett utmärkande drag för män som marginaliserades var också att hävda att de saknade ära och det var naturligtvis tacksamt för Bjørnson att hävda, då Brandes själv tydligt demonstrerat detta genom sitt angrepp på kvinnorna.

Sammanfattningsvis kan man säga att denna kamp om sedligheten, som blev en kamp om manligheten, hade en gemensam osynlig strategi. Manligheten, som hotade att bli otydlig då kvinnor trädde in på manliga arenor och då en del män öppet visade feminina drag, avgränsades och gavs skarpare konturer gentemot både kvinnor och avvikande män.

Det fanns alltså gemensamma drag i argumentationen hos de män som stod på olika sidor i sedlighetsfejden. Och det var de dragen som överlevde och var komponenter då en nygammal manlighet steg segrande ur stridens hetta. De som var med att efter 1887 utforma denna i Sverige var en ny generation författare och konstnärer. I konsten utvecklade opponenter ett formspråk som gav en föreställning om dynamik och kraftutveckling. De etablerade sig som representerar för ett nytt fadersland som med en ung frisk vitalitet ersatte landets tidigare fäder och en äldre patriotism. I den generation målare som tog dessa ideal till sig beskrev en av dem, Richard Bergh, det nya i Karl Nordströms landskapsmåleri som "... en natur för män – att grubbla i."⁴⁶ Inom litteraturen fick Strindbergs desperat självhävdande män ge plats för Heidenstams mer samlade manskastalter.

Kvinnlighet blir lika med moderlighet och dunkla drifter

Kvinnorna tvingades mycket snabbt, nästan helt, anpassa sig till den nygamla, dominerande diskurs som i första hand definierade kvinnan som könsvarelse. I de debatter som följde fram till 1900 görs frågor om kvinnans natur till huvud-

punkt. Samtidigt sker den debatt där kvinnor deltar alltmer inom en kvinnooffentlighet som marginaliseras och där de 'radikala' tankegångarna, något omformade, framförs av kvinnor. Ellen Key blir den stora banerföraren för ett särartstänkande. När hon sedan, efter Adlersparres död 1895, förs fram som kvinnornas röst av män i maktställning, håller sig det mesta av den offentliga diskussionen inom diskursens nydefinierade ramar.⁴⁷

En aktör på det litterära fältet, som är ett extremt exempel på hur kvinnor framställs inom den nygamla diskursen, var den i Berlin inflytelserika författaren och kritikern Laura Marholm. Marholm gifte sig 1887 med svensken Ola Hansson och väckte stor uppmärksamhet även i Norden. Hon borrhade sig som ingen annan in i kvinnans nygamla natur och dunkla mysterier. 1895 utkom hennes *Das Buch der Frauen* på svenska. Boken innehåller sex porträtt av den nya kvinnan. Av de biografiska skisser Marholm presenterar hade tre anknytning till Norden: Anne Charlotte Leffler, Sonja Kovalevsky och Amalie Skram. Dessa nya kvinnors framgång var för dem trots allt ett surrogat, ansåg Marholm, som låter deras liv visa hennes huvudtes; att den heterosexuella kärleken är det centrala för kvinnan. Mannen är kvinnans livsvillkor, han ger hennes liv innehåll och mening.

De hafva alla lidit af en inre splittring, som först kommit in i världen i och med kvinnofrågan, en splittring mellan deras förståndsriktning och deras kvinnliga natures dunkla grundval. De flesta af dem hafva dukat under för denna splittring. [...] Alla dessa sex kvinnor hafva hvar och en på sitt sätt stått framför den igenlåsta dörren till sin själs helgedom och hört mysteriernas högtidliga gudstjänst ljuda ut till sig, de hafva skakats af sterila frossbrytningar och längtat efter den lifgifvande sällhet, från hvilken de sjäfa stängt sig ute. Somliga af dem hafva åter blifvit mannens tillhörighet, andra hafva stannat kvar utanför.⁴⁸

Med kvinnofrågan fördes en livshotande splittring in i dessa kvinnors liv. De förde en kamp mellan sitt intellekt och sin innersta kvinnliga natur. De flesta av dem gick under då de försökte stänga ute den livskraft som det är kvinnans mening att underordna sig.

I *Kvinden og Samfundet* väckte bokens tankar mångstämmiga protester. Ett första långt inlägg utgick från Marholm, men syftet var att ställa en kristen kärleksuppfattning mot en dyrkan av fysisk kärlek och passion.⁴⁹ Det som därefter diskuterades var inte Marholms idéer utan olika sätt att definiera kärlek, de flesta utifrån en kristen grund.⁵⁰

Detta illustrerar att aktiva kvinnor inom den nordiska kvinnorörelsen inte ville låta sin diskussion föras inom den nydefinierade, dominerande diskurs där drifter och rela-

Ann-Charlotte
Leffler

tioner till mannen stod i centrum. För att legitimera sitt val att leva självständigt, ogifta och eventuellt tillsammans med andra kvinnor, hänvisade många till en stark diskurs som skulle kunna vara ett trovärdigt alternativ – den kristna läran.

Synen på ogifta kvinnor och relationer mellan kvinnor

Traditionellt hade en kvinna bedömts utifrån sitt förhållande till män. När en ny kvinnotyp, den självförsörjande kvinnan, dök upp aktualiserades frågor om könsidentitet i samband med placeringen och kategoriseringen av henne.

Den ogifta kvinnan var länge ställd under en manlig förmyndare men kunde tidigare än den gifta erhålla visst självbestämmande. Hon kunde ansöka om myndighet. 1858 och därefter började den ogifta kvinnans omyndighet gradvis att upphävas.⁵¹ Antalet ogifta kvinnor ökade och vid mitten av seklet var nästan hälften av de kvinnor som bodde i städerna ogifta. Fäder och bröder kunde inte längre försörja dem. De borgerliga ogifta kvinnorna kom att bli den arbetskraftsreserv man tog till då folkskola, sjukvård, post- och telegrafverk etablerades och expanderade.⁵²

I debatten om medborgerliga rättigheter för kvinnor skilde man mellan gifta och ogifta kvinnor. Den gifta kvinnan kunde anses ha del i de medborgerliga rättigheterna via sin man, ett indirekt medborgarskap.⁵³ De ogifta blev ett problem eftersom de ibland förestod sina egna hushåll. En diskussionspunkt när det gällde rösträtten var om gifta och ogifta kvinnor skulle behandlas lika.

När den nya kvinnotypen skulle beskrivas formulerades den ofta som en avvikelse i biologiserande termer. En hel vetenskapsgren, sexologin, växte fram och det mest utmärkande draget för dess representanter, Rudolph Westphal, Karl Heinrich Ulrichs, Richard von Krafft-Ebing och Havelock Ellis, är ansträngningarna att belägga och klassificera olika avvikelser.

En del män avfärdade de nya kvinnorna, och det hot de utgjorde, genom att vetenskapligt beskriva dem som avvikande. Några män målade andra hotbilder. Strindberg är en tidig representant för den senare typen. I citaten som anförts ovan kan vi se spår av hans skräck för självständiga kvinnor. Han talar i förordet till *Gifvas I* om "det moderna kvinnoidealet en otäck Hermafrodit med inte liten anslutning till Grecicismen." De beteckningar Strindberg använder för att försöka ringa in den kvinnlighet han tar avstånd från anspelar båda på något sexuellt avvikande. I *En daires försvarstal* är mannen i första hand rädd för att hustrun Maria ska föredra kvinnor. Marias före detta man, baronen, framställs som en olycksbroder, medan hennes "avkönade" väninnor framstår som ett hot. Tydligast utmålas de kvinnor Strindberg även kallar lesbiska i en artistkoloni utanför Paris.

Det sällskap jag möter där består av unga skandinaviska målare, före detta läringar i diverse yrken och av högst brokiga och sällsamma föregående; och vad värre är, av målarinnor, utan fördomar, frigjorda från allt, fanatiska beundrarinor av den hermafroditiska litteraturen, till den grad att de anse sig som männens jämlikar. För att använda uppmärksamheten från sitt kön tillägna de sig vissa av männens yttre kännetecken, de röka, berusa sig, spela biljard med mera och ha kärleksumgänge med varandra. (329)

När huvudpersonens hustru där förälskar sig i en dansk "tribad" drivs han till självmordets gräns.

I kvinnors litterära arbeten vid denna tid finns några få inslag med positiva skildringar av nära relationer kvinnor emellan, men knappast med den sexualitet som Strindberg tillskriver de danska tribaderna. I det stora hela var detta ett tabubelagt och osynligt område. Nära relationer mellan kvinnor var en realitet men kunde knappast ges ord i kvinnolitteraturen. Kvinnor började, som jag beskrivit ovan, försiktigt beröra vad kvinnlig vänskap och nära relationer kunde vara och innebära.⁵⁴

Då några kvinnor trevande försökte formulera det nya möttes de av två mycket tydliga manliga motdiskurser: dels männens skräck- och hotbilder, dels ett vetenskapliggörande av avvikelser. Detta samverkade, anser jag, till att 'det osynliga' åter blev närmast omöjligt att beskriva. Synen på relationer färgades av att driftslivet överordnades andra inslag i förhållanden. Ett vidare fält av erotik reducerades till genital sexualitet, där heterosexualiteten framhölls som naturlig och andra former av intimitet avfördes och kategoriserades som avvikelser.

Kvinnor i nya typer av relationer

I ett brev till Sophie Elkan, kort efter det att deras möte våren 1894, skriver Selma Lagerlöf:

Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor att jag måst försöka komma till klarhet med hvad naturen vill med det. (Det är naturligtvis absolut oantastliga kvinnor jag talar om) Därför sätter jag nu definitionen på kärleken så här: behovet att äga en annan för att känna ha rätt att leva. Den ingen kan älska måste dö. Hvad tror du? Låt oss lemna den prähistoriska förklaringen, den är ful. Men min känsla för dig är ej ful. Jag tror aldrig den var det. Säg bara, att kärleken ej sagt allt hvad den har att säga därmed att den låter världen fortsättas. Den är till för de levande mer än för de blifvande. Och hvarför skulle man så ej kunna älska hvem som helst af människor lika högt.⁵⁵

Inom den tidiga kvinnorörelsen förekom det att självförsörjande kvinnor levde tillsammans i ett gemensamt hem. I Köpenhamn, där Lagerlöf hade många kontakter under sin tid som lärarinna i Landskrona, fanns många sådana par. Lagerlöfs översättarinna, Ida Falbe Hansen, levde som nämnts tillsammans med

Elisabeth Grundtvig. Kvinnorna skapade ibland egna familjer efter mönster av den borgerliga heterosexuella familjen bland annat genom att ta fosterbarn.⁵⁶

Historikern Carol Smith-Rosenberg publicerade 1975 en artikel där hon granskar relationer mellan kvinnor i 1800-talets Amerika.⁵⁷ Hon visar på en värld där nära band mellan mödrar och döttrar, livslånga vänskaper mellan väninnor och släktingar var grunden för en känslomässig styrka och "kvinnoidentitet". Hon menar att den borgerliga kvinnovärlden var mindre begränsande för kvinnor än man vanligtvis antagit. En annan amerikanska, Lilian Faderman, visar i sin bok *Surpassing the love of men* hur samhället under 1700- och 1800-talen sanktionerade "romantisk vänskap" mellan kvinnor, men hur denna attityd ändrades då de borgerliga kvinnorna fick möjlighet att försörja sig och krävde mänskliga rättigheter. Faderman anser att det var i början av 1900-talet, då sexologer som Krafft-Ebing och Havelock Ellis fick stort inflytande, som nära relationer mellan kvinnor stämplades som något abnormt.⁵⁸

Forskningen om kvinnors nära relationer under det sena 1800-talet har i den anglosaxiska sfären fortsatt efter dessa pionjärarbeten bland annat med de verk av Sheila Jeffreys och Margret Jackson som jag nämner inledningen till min artikel.

Varför det osynliga blev omöjligt

Jeffreys' och Jacksons beskrivning av engelska förhållanden verkar överensstämma med utvecklingen i Skandinavien. Det är de ogifta kvinnorna, de som inte kontrollerades av män, som återkommande utsätts för angrepp. Strindberg frånkänner dem allt värde, Brandes, med flera, förlöjligar de ogifta kvinnor som uttalade sig offentligt. Kvinnor som inte hade ett heterosexuellt samliv utmålades som defekta och kanske sjuka. Stella Kleves berättelse om Märta Örnclou är det första exemplet av kvinnohand. Senare förekommer förtorkade ogifta kvinnor i Marholms verk som en kontrast till verkliga kvinnor som lever enbart för en man. Och Ellen Key varnade redan 1886 för dem som teoretiskt försvarade det ogifta ståndet:

Vi hafva visserligen icke hos oss, som i England och Amerika, teoretiska försvararinnor af åsigten att endast det ogifta ståndet är kvinnan värdigt, att endast inom detta möjliggöres hennes utveckling till äkta mensklighet. (Det torde böra påpekas, att dessa försvararinnor hvarken äro fula, fattiga eller gamla, och kunna således ej anses hafva personliga skäl för sina pessimistiska tankar om männen och äktenskapet, utan måste anses kämpa för en "ren idé".)⁵⁹

I England och Amerika finns kvinnor, rapporterar Key, som privilegierar det ogifta ståndet, trots att de varken är fula, fattiga eller gamla, utan de får anses kämpa för en "ren sak".

Både de män och de kvinnor, som stod mot de kvinnor som stödde sig på ett jämlikhetstänkande, använde argument med samma grundkomponenter. Genom att betona mäns och kvinnors biologiska olikhet och se den som grundläggande för individens utveckling grävde både Key och Strindberg en avgrund mellan könen. På var sin sida av avgrunden vändades sedan män och kvinnor som könets fångar. Över avgrunden gick Strindberg till strids mot Key. Men trots att de kom att stå mot varandra delade de alltså den människosyn som betonar mäns och kvinnors essentiella olikhet. När de formade sin idealbild av den nya kvinnan använde de en likartad strategi. De betonade båda moderskap och heterosexualitet. Moderlighet och moderskap idealiserades starkt mot slutet av 1800-talet och blev vid sekelskiftet 1900 en grund för kvinnligheten som knappast någon kvinna kunde avsvära sig på ett diskursivt plan.

Strindberg stack som vanligt inte under stol med sin syn på problemet och sättet att komma tillrätta med det. I *En daires försvarstal* skriver han:

Då bekänner hon öppet att det roar henne att se vackra kvinnor och kyssa dem på bröstet, att väninnan inte är den enda av hennes kamrater som hon behandlar så, att hon på teatern visar även andra skådespelerskor denna ynnest i deras loger; och att hon ämnar fortsätta därmed, ty det är en oskyldig lek, som blott i "min smutsiga fantasi" får ett sken av liderlighet.

Omöjligt att bringa henne till insikt om vad hon gör! Det återstår bara ett medel: att framkalla ett nytt havandeskap för att återuppliva hennes moderliga instinkter...⁶⁰

Då hans hustru visar intresse för sina väninnor ser den hotade mannen till att hon blir med barn så att hennes "moderliga instinkter" skall uppta henne helt och fullt. Den svartsjuka Strindberg beskriver hos sin huvudperson riktar sig åt alla håll. Men då kvinnorna försågs med drifter verkar plötsligt en kvinnlig rival vara värre än en manlig. Han skriver: "Jag inbillar mig att Marias bekännelse bara var en snara varmed hon avsåg att befria sig från mig för att börja ett nytt liv med en annan, den okände mystiske älskaren, eller i värsta fall, älskarinnan, den danska tribaden!"⁶¹ Rädslan för kvinnliga drifter dök upp i många manliga, särskilt franska, författares verk vid denna tid och tog sig uttryck i framställningar av vampyriska lesbiska kvinnor som förförde och hotade oskyldiga kvinnor.⁶²

Kvinnors rätt till kroppslig njutning

– förnekad, försvunnen eller nykonstruerad?

Vad betyder det när Strindberg talade om sin hustrus emanciperade väninnor som "avkönade"? Innebär det att de klivit ur sitt kön? Men en avkönad varelse skulle i så fall varken ha en kvinnlig eller en manlig drift. Vad var det då som skedde när de skandinaviska målarinnorna, som Strindberg uttryckte det, hade "kärleksumgänge med varandra"? Strindberg ömsom tillskriver, ömsom förne-

kar kvinnor en egen sexualdrift. I hans hållning syns de stora svårigheter denna nya idé om ett kvinnligt 'sexuellt' begär rymde. När man tidigare talat om driftslivet eller naturförhållandet användes de orden i den snäva betydelsen av ett heterosexuellt samlag där mannens penetration av kvinnan var det viktiga kännetecknet och där syftet var reproduktion. Ett stort fält av intimitet och kroppslighet låg utanför den definitionen. Kvinnor kunde slösa kyssar och smekningar på varandra, de kunde dela bädd utan att det hade något med driftsliv att göra. När det moderna begreppet 'sexualitet' började formas, och sexuella beteenden klassificerades, vidgades innebörden. Dikotomiseringarna naturligt-onaturligt, normalt-onormalt användes i en nykonstruktion där intima kroppsliga relationer mellan kvinnor blev något tabubelagt. Det heterosexuella samlaget blev inte det enda 'sexuella' uttryckssättet, men genom en stark stigmatisering av alternativen blev den nya formen av obligatorisk heterosexualitet mer normativt styrande över ett större område än vad 'driftlivet' varit.⁶³ När kvinnor som inte deltog i ett heterosexuellt könsliv förklarades sjuka på biologiska grunder och inte räknades som fullvärdiga varelser – var låg då det fria i den 'fria kärleken'?

Den ståndpunkt yngre feminister som Elisabeth Grundtvig och Toini Topelius intog, behöver inte läsas som ett förnekande av kvinnors kroppsliga behov. Snarare bör den ses som hävdande kvinnors rätt till lika värde och frihet att antingen välja eller avstå från en heterosexuell relation. Vad som var en kvinnas kroppsliga behov måste hon själv avgöra, utifrån en så autentisk position som möjligt. För att få något utrymme för ett självständigt val var kvinnor som ville förändra gundvillkoren för sina liv tvungna att stävja determinism i alla former: traditionell kristendom, biologism och den manliga driftens primat. För dessa kvinnor gällde det att skapa möjligheter till ett självständigt liv där behov av självförverkligande, inflytande, skapande och kunskap rymdes, vid sidan av en nära relation, som var "en lifsmakt", som gav näring, bekräftelse och säkert en stor portion av kroppslig intimitet.

Noter

1. Dagny, tillkom som organ för Fredrika Bremer-förbundet 1886. (Dagny var en direkt efterföljare till *Tidskrift för hemmet* som Sophie Adlersparre tillsammans med Rosalie Olivecrona började utge redan 1859. Den tidskriften var länge ensam i Norden inom sitt område och tillkom bara ett år efter det att *The Englishwoman's Journal* börjat utkomma.) 1886, då *Framåt* började utges som organ för Göteborgs kvinnoförening, fick Sverige sin andra kvinnotidskrift. Den danska *Kvinden og Samfundet* började utkomma 1885, den norska *Nylænde* 1887.
2. Sheila Jeffreys 1985. Jeffreys beskriver och omvärderar den renhet som de tidiga feministerna slogs för. Hon menar att sexologernas arbete bidrog till att skapa en ideologi, där en bestämd konstruktion av naturlig sexualitet som heterosexualitet var grundläggande. Denna stod i konflikt med kvinnors strävan efter självständighet. Jeffreys betonar särskilt att den ideologi som hämtade argument från sexologerna riktade sig mot ogifta kvinnor, det vill säga kvinnor som inte direkt kontrollerades av män. Margret Jackson 1994, utvecklar i tydligt konstruktivistiskt anda, Jeffreys idéer och hävdar att sexologerna indirekt, genom att kategorisera avvikelser, allt hårdare fastslog vad som var naturligt.
3. Ulla Manns 1997, poängterar i sin avhandling i idéhistoria Adlersparres stora betydelse som ideolog.
4. Dagny, 1886, s. 294-301
5. Eva Heggestad, 1991.
6. Mathilda Roos, 1886.
7. Dagny 1886, s. 294 - 301. "Arbete och erotik".
8. För en genomgång av denna debatt se Lisbeth Stenberg 1997. De frågor kvinnorna tog upp i samband med skönlitterära gestaltningar kan formuleras som konflikter mellan självutveckling och samhällsnormer. Exempel på verk av svenska kvinnliga författare som väckte debatt i de nordiska kvinnotidskrifterna under perioden 1885-1895, är Alfhild Agrells drama *Ensam*, Anne Charlotte Lefflers *En sommarsaga*, Matilda Roos' *Hårdt mot hårdt* och Victoria Benediktssons *Fru Marianne*. Det som stod i fokus för debatten rörde ensamma mödrars ställning, möjligheten att förena äktenskap med arbete och kvinnans utveckling från en osjälvständig prydnad för hemmet till en ansvarstagande individ.
9. Dagny 1887, s. 126f. Toini Topelius var dotter till den emancipationsvänliga skalden Zacharias Topelius.
10. En ensam svala i nordisk litteratur blev en lång novell av Vilhelmine Zahle, "Ogsaa en Kærlighedshistorie" i boken *Vildsomme Veje*, som utkom i Köpenhamn 1890. Texten analyseras av Eva Borgström 1997.
11. I *Finsk Tidskrift* 1887, nr 1, s. 389 - 392, finns en redogörelse för några föredrag Brandes just hållit i Helsingfors. Denna vittnar om hur snabbt trenden växlar just åren 1886-87.
12. Maj Sylvan 1984, s. 166ff. Det unga Sverige är beteckningen på en gruppering av unga författare under 1880-talet som med sin litteratur ville sätta problem under debatt. Leffler omnämns i tiden som dess mest framträdande representant.
13. Citerat efter Sylvan 1984, s. 168. Brev från Thecla Sköldberg 11/12 1887.
14. Sylvan, 1984, s. 55, s. 168.
15. *Framåt* 1887, s. 2-10.
16. En livaktig gren av kvinnorörelsen vid denna tid var Dräkthereformrörelsen, den arbetade för en förändring av de rådande idealen för kvinnors klädsel.
17. Det första kapitlet av "Utomkring äktenskapet" publicerades i *Svea* 1888, s. 39- 58. Citatet från s. 55.
18. Elisabeth Grundtvig, *Kvinden og Samfundet* 1891, s. 16-19.
19. Sylvan, 1984, s. 170.
20. Key, 1893, s. 128.
21. *Framåt* 1886, nr 17, "Om efterklangs- och indignationslitteraturen i Sverige".
22. *Framåt* 1887, s. 80 - 83. Gunnel Weidel 1985, redovisar för debatten mellan A. C. och Ola Hansson, s. 186f, 202. Weidel tror att bakom signaturen A.C. döljer sig författarinnan Alma Cleve.
23. Elias Bredsdorff, 1973.
24. Till och med i den nya *Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Fadershuset*, 1993, finns ett sådant okritiskt acceptande av Brandes som framsynt framstegsman. Se min kritik, Stenberg 1998.
25. August Strindberg, *Giftas I*, 1986, s. 19.
26. Drysdale 1878. I Bredsdorffs framställning av brevväxlingar mellan de män som var de dominerande debattörerna under sedlighetsfejden nämns boken flera gånger under beteckningen "den engelske läkarens bok".
27. *Framåt* 1887, nr 2, s. 40.
28. Bakom pseudonymen dolde sig den 23-åriga Mathilda Kruse, en av de första kvinnliga studenterna vid Lunds universitet.
29. Adlersparre uttryckte det så i ett skarp inlägg i *Dagny*, 1887, s. 101 - 103. Ett annat exempel är signaturen Rudolf H-e:s inlägg "Ännu några ord om efterklangslitteraturen i Sverige", *Framåt*, nr 24 1886, s. 14f. Inlägget avsåg att visa på Kleves novell som efterklang från "Dygdens lön" och Erik Grane.
30. *Kvinden og Samfundet* 1887, s. 81-93.
31. Citaten hämtas från den utgåva på svenska som utkom 1888 under titeln *Nutidens sedliga jernlikhetskræf*.
32. Ibid s. 9.
33. Ibid s. 12.
34. Ibid s. 13.
35. Ibid s. 14.
36. Det senare förslaget framfördes av den fria kärlekens förespråkare som Nordau och Brandes då de försökte se de samhälleliga konsekvenserna av sina förslag. Brandes syn framgår i förordet till den andra danska upplagan av J. S. Mills *Kvindernes Underkuelse*, 1885.
37. Ibid s. 18.
38. Ibid s. 19.
39. Ibid s. 21.
40. För en lättillgänglig belysning av vad denna diskurs kunde innebära för kvinnor se Karin Johannisson, 1994.
41. Både Elisabeth Grundtvig och Sophie Adlersparre var starkt påverkade av J. S. Mill och argumenterade för kvinnors rättigheter utifrån den uppfattningen att män och kvinnor var lika mycket värda och borde bedömas lika, som människor.
42. För Brandes och det moderna genombrottets negativa behandling av manliga författare kända för att vara homosexuella, såsom Oscar Wilde och Walt Whitman, se Wilhelm von Rosen, 1993, s. 545ff.
43. von Rosen, 1993, s. 641, om Brandes behandling av Herman Bang.
44. von Rosen, 1993, s. 597ff, citatet ur *Avisen* 21-22.6.1889. Efter ett svar i *Politiken* där Reinhard hängdes ut lämnade han Danmark och utvandrade till Amerika.
45. Mosse, 1996, s. 56ff.

46. Lars Wängdahl, diskuterar hur den nya manligheten representeras i konsten i sitt bidrag till antologin *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet*. Under utgivning.
47. För en något utförligare beskrivning av männens och Keys agerande se Stenberg, under utgivning. Där fördjupar jag också den idéhistoriska skillnaden mellan företrädarna för fri kärlek och de tidiga feministerna. Se även Manns 1997, kapitel 4.
48. Laura Marholm Hansson 1895, s. 3f.
49. *Kvinden og Samfundet* 1895, s. 141 - 149, undertecknat med A. Brosbøl.
50. I Norge hade debatten om Laura Marholms idéer börjat redan tidigare. Några artiklar Marholm publicerat i *Samtiden* väckte reaktioner i *Nylænde* 1890, s. 353-357. Man protesterade mot tankar som att kvinnan inte kan eller bör vara annat än mannen undergiven, att kvinnorna tränger ut männen från arbetsmarknaden, att kvinnans intelligens är oförbätterligt medelmåttlig.
51. Se Eva Helen Ulvros 1996, s. 211f, för en aktuell genomgång av de ogifta kvinnornas situation.
52. Ibid, s. 214.
53. För en diskussion av detta se Birgitta Jordansson 1998, s. 58ff.
54. Den tydligaste beskrivningen av en kärleksrelation mellan två kvinnor från denna tid finns i en lång novell av Vilhelmine Zahle, "Ogsaa en Kærlighedshistorie" i boken *Vildsomme Veje*, som utkom i Köpenhamn 1890. Texten analyseras av Eva Borgström 1997.
55. Brev 18 från Selma Lagerlöf till Sofie Elkan, citerat ur *Du lär mig att bli fri*. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan, 1992, s. 24.
56. Birgitte Possing, 1992, s. 233 ff. Boken berör relationer mellan kvinnor i den tidiga danska kvinnorörelsen. Även Manns nämner kort några par som levde tillsammans och var aktiva inom den svenska kvinnorörelsen. Ulla Manns, 1997, s. 169f. Lydia Wahlström och kretsen kring henne finns beskriven i flera verk. Även inom den tyska kvinnorörelsen levde flera av de mest aktiva kvinnorna tillsammans i långvariga relationer.
57. Carol Smith-Rosenberg, 1975.
58. Lilian Faderman, 1981.
59. Ellen Key, "Om reaktionen mot qvinnofrågan", *Revy* 1886, s. 74f.
60. August Strindberg, *En dæres försvarstal*, s 290.
61. Ibid s. 373.
62. Faderman, 1981, kapitlet "Lesbian Evil", s. 277-294.
63. Jonathan Ned Katz, 1996, ger en populär översikt över forskning som problematiserar den nykonstruktion som sker. Ur ett nordiskt perspektiv har ännu ingen närmare undersökt hur begrepp och terminologi ändras. Katz skisserar utvecklingen från 'sex' som reproduktiv, samhällelig plikt till en akt av individuell njutningsfull konsumtion.

Litteratur

- Borgström, Eva, "En historia om kärlek. Vilhelmine Zahle och konsten att skildra det otänkbara", i *Seklernas sex*, Stockholm 1997.
- Bredsdorff, Elias, *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sædlighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erna*, København 1973.
- [Drysdale], *Samhøllslærens grunddrag eller fysisk, sexuell og naturlig religion. En framstilling af den virkelige orsaken till och af det enda botemedlet for samhällets tre förnämsta olyckor: fattigdom, prostitution och celibat, Af en medicine doktor*, Stockholm 1878 (originalutgåva på engelska 1855).
- Faderman, Lilian, *surpassing the love of men: Romantic friendship and love between women from the Renaissance to the present*, New York 1981.
- Grundtvig, Elisabeth, *Nutidens sedliga jernlighedskraft*, Helsingfors 1888.
- Heggestad, Eva, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet*, Uppsala 1991.
- Jackson, Margaret, *The real facts of life, feminism and the politics of sexuality c1850-1940*, London 1994.
- Jeffreys, Sheila *the spinster and her enemies: Feminism and sexuality 1880-1930*, London 1985.
- Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin' de siècle*, Stockholm 1994.
- Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Lund 1998.
- Katz, Jonathan Ned, *The invention of heterosexuality*. New York 1995.
- Key, Ellen, *Anne Charlotte Leffier Duchessa di Cajanella. Några biografiska meddelanden*. Stockholm 1893.
- Lagerlöf, Selma, *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, Urval och kommentarer av Ying Toijer-Nilsson, Stockholm 1992.
- Manns, Ulla, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*, Stockholm 1997.
- Mosse, George, *The image of man: The creation of modern masculinity*, New York 1996.
- Marholm Hansson, Laura, *Kvinnor*, Stockholm 1895.
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Fadershuset*, Höganäs 1993.
- Roos, Mathilda, *Hårdt mot hårdt*, Stockholm 1886.
- von Rosen, Wilhelm, *Månens Kulor. Studier i dansk bøssehistorie 1628-1912*, Del 2, Köpenhamn 1993.
- Smith-Rosenberg, Carol, "The Female World of Love and Ritual", *Signs* nr 1 1975.
- Stenberg, Lisbeth, "Kvinnlighet, sedlighet och offentlighet 1885-1895", *Avhandlingsavsnitt vårterminen 1997. Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet*.
- "Nordisk kvinnolitteraturhistoria, sedlighetsdebatten och den obligatoriska heterosexualiteten", i *Kvinnelitteraturhistorier. Rapport fra forskersymposiet Nordiske kvinners litteratur*, Kristiansand 1997.
- "Sexualmoral och driftsfixering. Förnuft och kön i 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt", i *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Under utgivning*.
- Strindberg, *Giftas I*, Stockholm 1986 (originalupplaga 1884).
- *En dæres försvarstal*. Stockholm 1921 (originalupplaga 1887).
- Sylvan, Maj, *Anne Charlotte Leffier. En kvinna finner sin väg*, Stockholm 1984.
- Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*, Lund 1996.
- Weidel Randver, Gunnel, *Tidskriften Framåt. Kvinnors kamp för det fria ordet*, Göteborg 1985.

Lisbeth Stenberg är doktorand i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon arbetar med en avhandling om Selma Lagerlöfs tidiga författarskap. Material för avhandlingen är både Lagerlöfs fiktionstexter och privata brev som i ett kontextuellt perspektiv analyseras utifrån teman som kön och skapande, manligt och kvinnligt.

Summary

Women themselves have rarely touched upon relations between women as a part of a public discourse. During the 1880's, however, relations between women were discussed in the new publications created within the Nordic women's movement. But these careful discussions, on forms of social life and relations outside of a mandatory heterosexuality, ceased after a short time. August Strindberg, in for instance *Giftas, En dåres försvarstal* and various newspaper articles, was notably among those who strongly attacked and questioned independent women who took the man's place and established emotional relations with other women.

Platon och den homoerotiska diskursen

Platon och den idealistiska, homoerotiska, lyriska diskursens historia

Jan Magnusson

I denna uppsats vill jag försöka visa hur den platonska diskursen uppstår i Europa under renässansen och hur den sedan befruktar den romantiska poesin från sjuttonhundratalet och framåt. Uppvärderingen av den romantiska vänskapen med homoerotiska förtecken blir ett kännetecken för romantiken som epok och ingår som ett ferment i hela kulturen, inte endast lyriken.

En speciell typ av upphöjd kärlek, som benämns den himmelska kärleken, konstrueras som något möjligt att uppleva i en tänkt idévärld. Den lyriska praxis i vilken denna översinnliga kärlek kommer till uttryck i olika författarskap sammanfaller dessutom med samkönade kärleksrelationer relaterade i författarnas biografier.

Det finns en tradition som har en grundmurad ställning genom århundradena. Vi börjar i Florens runt mitten av Quattrocento: där återskapas Platons dialoger genom att de översätts till latin. Genom denna handling kommer den grekiska gossekärleken på allvar in i Europas intellektuella klimat. Från översättningarna alstras en diskurs om den platonska Akademin och dess karaktär av svärmeri. Parallellt med den litterära diskursen löper en praxis som ytrar sig i biografins diskurs. I poeternas och de litterära personligheternas biografi finns en erotisk sida som vetter mot det egna könet och som löper parallellt med den litterära platonska diskursen. Ibland uttalad, ibland outtalad, ofta problemfylld.

I den dialog som främst inspirerat poeterna till skildringar av platonsk eller sokratisk kärlek, *Symposion*, återberättas främst de tankegångar som senare går igen i den litterära diskursen; särskilt föreställningen om kärlekens himmelska karaktär. Skillnaden mellan Eros-Afrodite Urania och Eros-Afrodite Pandemos får en stor betydelse under 1800-talets vetenskapliga diskurs kring den samkönade kärleken.¹